

В. М. Зубар (Київ)

Про римську військову організацію у Тавриці в другій половині II ст. н. е.

На основі епіграфічних і археологічних джерел розглядається питання про систему римської військової організації у Тавриці в другій половині II ст., а також з'ясується проблема так званого Таврійського лімеса, наявність якого у Північному Причорномор'ї стверджував М. І. Ростовцев.

Питання щодо системи організації римських військ, розташованих у II—III ст. в античних містах Північного Причорномор'я, вже неодноразово порушувалося дослідниками¹. Однак, незважаючи на деякі цікаві спостереження і висновки, до цього часу не можна вважати, що цю проблему розв'язано остаточно. Поява нових джерел, а також нова інтерпретація вже відомих, поряд з розробкою більш загальних питань римської історії і військової організації, дають можливість повному подивитися на систему римських залог на Таврійському півострові і проблему так званого Таврійського лімеса*, на існуванні якого останнім часом наполягають деякі дослідники².

Основними джерелами з розглядуваної теми є епіграфічні пам'ятки і матеріали археологічних досліджень, що проводилися як до революції, так і у радянський час. Серед них особливе значення має напис Тіберія Плавтія Фелікса Феррунтіана, який було знайдено в африканському місті Ментарі. В ньому сказано, що він, зокрема, був «...trib(unus) milit(um) leg(ionis) I Italicae, praepositus vexillationibus Ponticus apud Scutia(m) et Tauricam...»³ На основі цього С. О. Беляєв і Е. І. Соломонік слідом за М. І. Ростовцевим зробили висновок, що Т. П. Фелікс Феррунтіан близько 180 р. командував усіма римськими збройними силами у Північному Причорномор'ї. Дослідники також вважали, що до складу військ, підпорядкованих трибуну I Італійського легіону, входила й римська залога Ольвії⁴.

Виходячи з того, що Т. П. Фелікс Феррунтіан, який займав посаду трибуна I Італійського легіону, командував вексилляціями** (vexillationibus), Е. І. Соломонік дійшла висновку, що і Флавій Сергіан Сосибій, теж трибун цього легіону, якого згадано ще в одному написі

¹ Ростовцев М. И. Римские гарнизоны на Таврическом полуострове // Журнал Министерства нар. просвещения.— 1900.— Март.— С. 144 (далее — ЖМНП); Ростовцев М. И. Военная оккупация Ольвии римлянами // Известия археолог. комисси.— 1915.— Вып. 58.— С. 6—7 (далее ИАК); Блаватский В. Д. Очерки военного дела в античных государствах Северного Причерноморья.— М., 1954.— С. 132—136; Беляев С. А. К пониманию СІL, VIII, 619 // Вестник древней истории.— 1968.— № 4.— С. 127—137 (далее — ВДИ); Соломоник Э. И. О пребывании римского флота в Крыму // Античная древность и средние века.— 1973.— Вып. 10.— С. 142—154 (далее — АДСВ); Цветаева Г. А. Боспор и Рим.— М., 1979.— С. 35—39; Кадеев В. И. Херсонес Таврический в первых веках н. э.— Харьков, 1981.— С. 27—32; Sagnowski T. Wojsko rzymskie w Mezji Dolnej i na Północnym wybrzeżu morza Czarnego.— Warszawa, 1988.— S. 142—144.

* Лімес — система оборонних споруд біля державних кордонів Давнього Рима, що створювалися у I—II ст. за досвідом укріплення таборів римських військ.

² Буйских С. Б. К проблеме Таврического лимеса // Скифия и Боспор.— Археологические материалы к конференции памяти академика М. И. Ростовцева.— Новочеркасск, 1989.— С. 65—66.

³ Corpus inscriptionum Latinarum.— Vol. VIII, 619 (далі — СІL); Беляев С. А. Указ. соч.— С. 128.

⁴ Ростовцев М. И. Военная оккупация...— С. 7; Беляев С. А. Указ. соч.— С. 132; Соломоник Э. И. О пребывании...— С. 142.

** Вексилляция — римська залога.

з Херсонеса, займав таку ж посаду⁵. Це, вірогідно, дає можливість стверджувати, що ще два трибуни, Атілій Приміан й Аррій Алквіад, згадані в листуванні з приводу проституційного податку і в написі з Балаклави, також були представниками вищої провінційної адміністрації у Херсонесі⁶. Причому, судячи з листування, Аррій Алквіад дістав від імператора не тільки вищу військову, а й судову владу⁷. Отже, з 80-х років II ст. нам відомі чотири військових трибуни, резиденцією яких був Херсонес⁸.

Для того, щоб з'ясувати питання про те, якими збройними силами керували згадані трибуни, слід звернутися до епіграфічних і археологічних джерел, в яких містяться свідчення про дислокацію римських залог. При цьому слід підкреслити, що, мабуть, римською залогою Ольвії не було включено до складу вексилляцій, які знаходилися під командуванням цих трибунів. На користь саме такого висновку, крім значної відстані Ольвії від Херсонеса, свідчить і той факт, що у другій половині II ст. римською залогою у цьому місті керував центуріон XI Клавдієвого легіону, тоді як залози у Тавриці склалися із солдатів I Італійського легіону й підпорядкованих йому в оперативному відношенні військовослужбовців допоміжних військ⁹. Думка С. О. Беляєва про те, що під Скіфією у написі Т. П. Фелікса Феррунтіана слід розуміти степову зону Північного Причорномор'я і, виходячи з цього, говорити про те, що залоза Ольвії була підпорядкована військовому трибуну, який знаходився у Херсонесі¹⁰, неприйнятна. Нині добре відомо, що з початку нашої ери степові райони Північного Причорномор'я іменувалися в римських джерелах не як Скіфія, а як Сарматія¹¹. Поява сарматського населення на цьому терені була наслідком занепаду колись могутньої Скіфії.

Все це повною мірою стосується і Пантікапея, де знайдено надгробки римських солдатів¹². Я. Бенеш вважав, що на Боспорі квартирували солдати I Фракійської когорти, яких у Пантікапей і на м. Ай-Тодор було перекинуто з Нижньої Мезії¹³. Крім цього, IV Кіпрська когорта, надгробки солдатів якої також знайдено в Пантікапейі, на думку видавців «Корпусу боспорських написів», з кінця II ст. теж входила до складу збройних сил Нижньої Мезії¹⁴. Отже, здавалося б, що є всі підстави простежувати зв'язки римської залози в Пантікапею з Мезійською армією імперії.

Однак нещодавно М. Спейдел і Д. Френч, проаналізувавши надгробки римських солдатів з Пантікапея, дійшли висновку, що ці па-

⁵ Latyschev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionales Ponti Euxini.— Petropoli, 1916.— № 417 (далі IOSPE 1²); Соломоник Э. И. О пребывании...— С. 143.

⁶ Ср.: Ростовцев М. И. Военная оккупация...— С. 7, 10; Соломоник Э. И. О пребывании...— С. 143; Соломоник Э. И. Несколько неизданных надписей Херсонеса и его округа // Нумизматика и эпиграфика.— 1974.— Т. II.— С. 34—36 (далее НЭ).

⁷ Ср.: Кадеев В. И. Указ. соч.— С. 32.

⁸ Наприкінці 50-х років В. В. Борисова під час розкопок так званої цитаделі Херсонеса знайшла залишки будівлі II—III ст., яка, на погляд дослідниці, була резиденцією якогось урядовця, пов'язаного з римською залогою. Докл. див.: Борисова В. В. Раскопки цитадели в 1958—1969 гг. // Сообщения Херсонесского музея.— 1963.— Вып. 3.— С. 45—54 (далее — СХМ).

⁹ Ростовцев М. И. Военная оккупация... — С. 112; Зубар В. М. Нотатки з латинської епіграфіки Херсонеса і Харакса // Археологія.— 1990.— № 2.— С. 110.

¹⁰ Беляев С. А. Указ. соч.— С. 134.

¹¹ Ростовцев М. И. Скифия и Боспор.— Пгр.: Арх. комиссия, 1925.— С. 43—44.

¹² Корпус боспорских надписей №№ 666, 691, 726 (далее—КБН).

¹³ Beneš J. Auxilia Romana in Moesia atque in Dacia.— Praha, 1978.— S. 53. Видавці КБН (№ 666), слідом за Т. Моммзенем, вважали, що надгробок командира Фракійської когорти слід пов'язувати з V Фракійською когортою. Докл. див.: Cichorius C. Cohors // RE.— 1900.— Bd. 7.— S. 344; Jarrett M. G. Thracian Units in the Roman Army // Israel Exploration Journal.— 1969.— Vol. 19.— P. 223, NN 33—34.

¹⁴ Cichorius C. Op. cit.— Sp. 277; Beneš J. Op. cit.— S. 29, N 76/39.

м'ятки слід пов'язувати з діяльністю римської адміністрації провінції Віфінія-Понт, яка з часів римсько-боспорської війни середини I ст. здійснювала контроль за Боспорським царством¹⁵. Саме після остаточного утвердження на Боспорі Котиса I все Чорноморське узбережжя, за винятком невеликої частини Колхиди, перейшло під прямий або опосередкований контроль імперії. Подальші зусилля Риму були спрямовані на зміцнення цього контролю. Від того часу союзна Риму Боспорська держава перебувала під наглядом намісників провінції Віфінія-Понт, а західна частина Північного Причорномор'я, в тому числі Південно-Західна та Південна Таврика аж до сучасної Алушти, контролювалась адміністрацією Нижньої Мезії, що наочно продемонструвала діяльність легата цієї провінції Т. Плавтія Сільвана¹⁶. Наявність близько 120 р. римського військового поста на м. Ай-Тодор, який було підпорядковано бенефіціарію легата Нижньої Мезії, і розширення масштабів римської військової присутності у Тавриці, починаючи з середини II ст., також свідчить на користь цієї точки зору¹⁷. Отже, якщо Ольвія і Пантікапей не входили до зони командування трибунів I Італійського легіону, то можна стверджувати, що під їх керівництвом знаходилися лише залоги й пости, дислоковані у Південно-Західному і Південному Криму.

Нині можна вважати встановленим, що центром римської військової присутності у Тавриці з середини II ст. став Херсонес, де у другій половині II ст. знаходилися солдати I Італійського легіону, військово-службовці II Луцензієвої когорти та кораблі Мезійського флоту¹⁸. Другим за своїм стратегічним значенням був Харакс, залогу якого теж складали солдати I Італійського легіону. Причому, виходячи з легенди клейма на цеглині з розкопок на м. Ай-Тодор, залога Харакса в організаційному відношенні була вже не військовим постом, а окремою вексилляцією з центуріоном на чолі¹⁹.

Крім Херсонеса та Харакса, сліди перебування римських військ зафіксовано на Гераклейському півострові, біля сучасної Балаклави, на північній стороні м. Севастополя, на городищі Альма-Кермен, у середній течії р. Альми і в Алуштинській долині²⁰. Не виключено, що римська залога містилася і на Усть-Альмінському городищі.

Свого часу О. М. Щеглов зробив припущення, що Усть-Альмінське городище слід розглядати як римський військовий табір, збудований на місці більш раннього поселення, і ототожнював його з Дандаюкою Птоломея²¹. Однак Т. М. Висотська не погодилася з цим і навала цілу низку аргументів, які, на її думку, спростовували висновок О. М. Щеглова²². Дискусія між О. М. Щегловим і Т. М. Висотською точилася у той час, коли Усть-Альмінське городище було ще погано вивчено. Результати розкопок, проведених протягом 70-х—80-х рр.,

¹⁵ Speidel M. P., French D. N. Bithynian Troops in the Kingdom of Bosphorus // *Epigraphica Anatolica*.—1985.—heft 6.—P. 97—102.

¹⁶ Докл. див.: Зубар В. М. Про похід Плавтія Сільвана в Крим // *Археологія*.—1988.—Вып. 63.—С. 19—29.

¹⁷ Зубар В. М. Нотатки...—С. 113.

¹⁸ Кадеєв В. И. Указ. соч.—С. 28—29.

¹⁹ СІЛ, III, 14215⁴; Ростовцев М. И. Римские гарнизоны...—С. 151; Блаватский В. Д. Харакс // *МИА*.—1951.—№ 19.—С. 269; Про це свідчить не тільки вже видана епіграфічна пам'ятка (IOSPE, I², № 677), але і напис, знайдений у 1984 р. на м. Ай-Тодор, в якому, згідно з повідомленням К. К. Орлова, йдеться про вексилляцію.

²⁰ Кадеєв В. И. Указ. соч.—С. 29—31; Мыц В. Л. Позднеантичные памятники Алуштинской долины // *Скифия и Боспор*.—Археологические материалы к конференции памяти академика М. И. Ростовцева.—Новочеркасск, 1989.—С. 77—79.

²¹ Щеглов А. Н. Разведки на западном побережье Крыма // *СХМ*.—1961.—Вып. 2.—С. 80; Щеглов А. Н. Заметки по древней географии и топографии Сарматии и Тавриды // *ВДИ*.—1965.—№ 2.—С. 112.

²² Высотская Т. Н. Поздние скифы в Юго-Западном Крыму.—Киев, 1972.—С. 23—24.

змушують погодитися з Т. М. Висотською. Однак це не виключає можливості розміщення на цьому городищі римської залози або поста. На користь цього свідчить перебудова оборонної системи городища у II ст. і спорудження поверх більш ранньої стіни валу, лінія якого не збігалася з напрямком цієї стіни²³. Як відомо, на території римських провінцій та кордонах імперії римляни широко застосовували рови й вали як інженерні споруди проти ворога²⁴. Тому можна припустити, що перебудову оборонних споруд Усть-Альмінського городища було здійснено силами римських солдатів²⁵.

Отже, у другій половині II ст. римські залози й пости (statio) було розміщено на Південному березі Криму аж до сучасної Алушти на сході і у Південно-Західній Тавриці до середньої течії р. Альми на півночі. Топографія пам'яток, на яких зафіксовані сліди перебування римських військ, вже сама по собі свідчить про певну систему і дає підстави припускати наявність єдиного римського військового командування з центром у Херсонесі. Виходячи з цього, не буде великим перебільшенням зазначити, що на чолі всіх римських експедиційних сил у Тавриці стояли військові трибуни, про яких іде мова у епіграфічних пам'ятках і які, у свою чергу, були підпорядковані легату Нижньої Мезії.

Е. І. Соломонік зазначала, що Флавій Сергіан Сосібій, трибун I Італійського легіону, якому трієрарх Тіт Аврелій Секунд поставив посаду, був командиром херсонеської вексилляції і йому підпорядковувалися кораблі Мезійської ескадри, основною стоянкою яких в Північному Причорномор'ї був Херсонес²⁶. Однак посвята Тіта Аврелія Секунда не дає можливості робити такий однозначний висновок. З неї ясно, що трієрарх служив під командуванням Флавія Сергіана Сосібія, який, за М. І. Ростовцевим, займав ту ж посаду, що і Т. П. Фелікс Феррунтіан²⁷. Це добре узгоджується з текстом присвячення Юпітеру від імені Теренції, яке він поставив разом з ординаторами та трієрарами. Згадка у цьому написі кількох посад моряків Мезійського флоту, мабуть, дає можливість зробити висновок про те, що загін римських військових кораблів не входив до складу херсонеської вексилляції, а знаходився під безпосереднім командуванням препозита усіх римських військових сил у цьому районі²⁸. Включення римських військових кораблів до складу херсонеської вексилляції мало ймовірно і тому, що основним завданням їх команд була охорона морських комунікацій та узбережжя Таврики. Це не могло входити до меж компетенції командира херсонеської залози, а було прерогативою саме препозита усіх римських збройних сил у цьому районі²⁹.

Як свідчать епіграфічні джерела, римська залоза Херсонеса в організаційному відношенні була вексилляцією, виділеною із складу

²³ Высотская Т. Н., Лобода И. И., Скорый С. А. Раскопки Усть-Альминского городища и некрополя.— АО за 1976.— М., 1977.— С. 280; Высотская Т. Н., Лобода И. И. Раскопки Усть-Альминского городища и некрополя.— А. О. за 1977.— М., 1978.— С. 310; Высотская Т. Н. Своеобразие культуры поздних скифов в Крыму // Население и культура Крыма в первые века н. э.— Киев, 1982.— С. 7.

²⁴ Veget., 1, 24; III, 8; IV, 28; Vladescu C. M. Armata Romană în Dacia Inferior.— Bucuresti, 1983.— P. 290.

²⁵ У працях Т. М. Висотської з незрозумілих причин не було наведено характеристику системи валів, що добре простежуються на місцевості. Ці споруди — унікальне явище і потребують подальшого спеціального вивчення.

²⁶ IOSPE, I², № 417; Соломонік Э. И. О пребывании...— С. 143—144.

²⁷ Ростовцев М. И. Римские гарнизоны...— С. 146 и сл.; Ср.: Беляев С. А. Указ. соч.— С. 128.

²⁸ Пор.: Спейдел М. П. Капитаны и центурионы в Херсонесе // ВДИ.— 1988.— № 3.— С. 119—121.

²⁹ Ростовцев М. И. Новые латинские надписи с Юга России // ИАК.— 1909.— Вып. 33.— С. 8.

Мезійської армії³⁰. Причому, наскільки можна судити з наявних даних, вона була гарнізонною, — чим і пояснюється її змішаний характер³¹. На чолі херсонеської вексилляції, як і в Тірі, Ольвії та Хараксі, стояли центуріони, один з яких, Валерій Максим, згадується в листуванні з приводу проституційного податку³². Крім цього, у Херсонесі протягом другої половини II ст. знаходилася резиденція військового трибуна I Італійського легіону, на якого було покладено не тільки військове командування римськими збройними силами у Тавриці, а й вирішення громадянських справ, пов'язаних з податками, про що свідчить згаданий напис.

У римській армії трибуни звичайно командували кількома вексилляціями³³, а це, у свою чергу, дає змогу вважати Т. П. Фелікса Феррунтіана та інших трибунів верховними представниками римської адміністрації, яким було підпорядковано не тільки вексилляції Херсонеса та Харакса, а й більш дрібні пости у Південно-Західному та Південному Криму.

В літературі вже зазначалося, що основним завданням римських військ, дислокованих у Тавриці, був не тільки захист Херсонеса від варварів, а й контроль за плаванням римських кораблів уздовж Південного берега Криму. На користь такого висновку говорить ітінерарій * початку III ст. з Дура-Європос³⁴. Якщо порівняти цей ітінерарій з періплом Арріана³⁵, то стане зрозумілим, що морський шлях, який використовувався римлянами, проходив уздовж Західного узбережжя Чорного моря через Херсонес і далі уздовж Південного берега Криму — на Кавказ³⁶. Отже, виходить, що у II—III ст. Чорне море стало внутрішнім римським морем, а на його східному узбережжі була побудована ціла система укріплень, на залоги яких було покладено завдання охорони цього морського шляху³⁷.

Аналогічна система, мабуть, існувала і на Південному березі Таврики. У всякому разі розміщення на м. Ай-Тодор сильної римської залоги, а також деякі топоніми Криму свідчать на користь такого припущення. М. І. Репников і В. М. Дьяков вважали, що римські залоги чи пости вірогідно розташовувалися на м. Сарич, Ласпі, Аяя-Бурун, Аю-Дазі, Кошці і Каstellі. Однак поки що це залишається цікавою гіпотезою, оскільки сліди перебування римських військ у вказаних пунктах поки що не виявлено³⁸. Цілком можливо, з одним з таких приморських військових постів, завданням якого була охорона судноплавства вздовж Західного берега Криму, слід пов'язувати залишки

³⁰ IOSPE, I², № 404.

³¹ CIL, III, 600, 6627, 7449; Domaszewski A. Die Rangordnung des römischen Heeres. — Wien, Köln, 1981. — S. 136.

³² IOSPE, I², N 404; Sarnowski T. Op. cit. — S. 144.

³³ Domaszewski A. Op. cit. — S. 136; Neumann A. Vexillatio // Pauli — Wissowa — Kroll. Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft 1958. — Bd. VIII. — T. 2. — Sp. 2444 (далі — RE); Saxer R. Untersuchungen zu den Vexillationen der römischen Kaiserheeres von Augustus bis Diokletian // Epigraphische Studien. — 1967. — J. — S. 120—121.

³⁴ Cumont F. Un exirait d'une carte Romanine d'etat-major // La Géographie. — 1925. — Vol. 43. — P. 1—5; Бешевліев Б. Долен Дунав в антична картографія // Археология. — 1985. — Кн. 2. — С. 2, обр. 1.

* Ітінерарій — подорожня.

³⁵ Agr. Perip., 9.

³⁶ Ельницкий Л. А. Новый источник по географии древнего Северного Причерноморья // ВДИ. — 1937. — № 1. — С. 244.

³⁷ Леквинадзе В. А. Понтийский лимес // ВДИ. — 1969. — № 2. — С. 77—89; Спейдел М. П. Древнейший манускрипт с территории СССР. Письмо из римской крепости Ансар // ВДИ. — 1985. — № 4. — С. 176—178; Кигурадзе Н. Ш., Лордкипанидзе Г. А., Тодуа Т. Т. Клейма XV легиона из Пицендского городища // ВДИ. — 1987. — № 2. — С. 89, рис. 1.

³⁸ Докл. див.: Кадеев В. И. Указ. соч. — С. 30—31.

святинища, відкритого на Сакському пересипу³⁹. Однак, виходячи з того, що там був відсутній культурний шар, таку можливість можна лише припускати.

Слід також підкреслити, що висновок С. О. Беляєва про наявність сухопутної дороги з Мезії у Таврику, який нещодавно підтримав С. Б. Буйський, нині не може вважатися вірним⁴⁰, оскільки джерела свідчать, що на північ від Дунаю римських шляхів не існувало⁴¹. До того ж, воєнно-політичні умови, що склалися у степовій зоні Північного Причорномор'я, через яку повинен був приходити цей шлях, не дозволяють навіть припускати, що римські війська протягом перших століть нашої ери могли пересуватись через території, зайняті сарматськими племенами або пізніми скіфами. Все це свідчить на користь того, що єдиним шляхом, який зв'язував античні міста Північного Причорномор'я з Нижньою Мезією, був морський — уздовж західного узбережжя і Таврики. Саме цим і було зумовлено розміщення сильних залог у Херсонесі і на м. Ай-Тодор, а, можливо, і в районі сучасної Алушти.

Однак не слід думати, що єдиним завданням римських військ у Тавриці була охорона узбережжя і судноплавства від піратських акцій варварського населення. Крім узбережжя, сліди римської воєнної присутності зафіксовані в деяких пунктах Південно-Західного Криму, куди могли направлятися солдати із складу залог Херсонеса і Харакса. Це дає можливість стверджувати, що римські війська у другій половині II ст. контролювали не лише морське узбережжя, а й порівняно великі території у Південно-Західному Криму аж до середньої течії р. Альми, що були значно віддалені від морських комунікацій.

Можливо, ще одним опосередкованим аргументом на користь цієї думки може бути дуже цікаве спостереження Е. І. Соломонік, зроблене у ході інтерпретації напису Т. П. Фелікса Феррунтіана. Виходячи з того, що *arid* з акусативом звичайно перекладається не як «у», а «біля», вона переклала зазначене місце напису не як «у Скіфії»⁴², а «біля берегів Скіфії і Таврики»⁴³. Враховуючи, що під Скіфією у II ст. скоріш за все слід розуміти степовий та передгірський Крим, цей фрагмент напису може бути інтерпретований як «біля кордонів Скіфії і Таврики». Саме такий переклад, на нашу думку, більш вірно відбиває дійсне розміщення римських вексиляцій у Північному Причорномор'ї.

Якщо всі пункти, де знайдено матеріали, які свідчать про присутність римських військ, вважати місцями розміщення залог або постів, то треба визнати, що дислокація римських військових підрозділів у Тавриці дуже близька (якщо не тотожня) до розміщення військ у прикордонних районах імперії⁴⁴. Проте сьогодні все ж не можна говорити про існування тут спеціального Таврійського лімесу, оскільки для цього немає будь-яких переконливих матеріалів⁴⁵. Разом з цим, при-

³⁹ Ланцов С. Б. Позднеантичное святилище на Сакской пересыпи // Тезисы докладов Крымской научной конференции «Проблемы античной культуры». — Симферополь, 1988. — Ч. 3. — С. 249—230.

⁴⁰ Беляев С. А. Указ. соч. — С. 135—136, прим. 46; Ср.: Буйских С. Б. Римские лагеря в Буго-Днестровском междуречье // История и археология Нижнего Подунавья. — Тезисы докладов. — Рени, 1989. — С. 73—74.

⁴¹ Miller K. *Itineraria Romana*. — Stuttgart, 1916. — S. 294—592; Ельницкий И. Указ. соч. — С. 243.

⁴² Беляев С. А. Указ. соч. — С. 128.

⁴³ Соломоник Э. И. О пребывании... — С. 144.

⁴⁴ Baatz D. *Der römische Limes*. — Berlin, 1975. — S. 55; Roxan M. *The auxilia of Mauretania Tingitana* // *Latomus*. — 1973. — t. 32. — fasc. 4. — P. 842; Luttwak E. D. *The Grand Strategy of Roman Empire. From the First Century A. D. to the Third*. — Baltimore, 1976. — P. 61—80; Vladescu C. M. *Op. cit.* — P. 69—130 etc.

⁴⁵ IOSPE, 1², P. 510; Дьяков В. Н. Древности Ай-Тодора. — Ялта, 1930. — С. 32—34; Дьяков В. Н. Оккупация Таврики Римом в I в. н. э. // ВДИ. — 1941. — № 1. — С. 94—97; Буйских С. Б. К проблеме... — С. 65—66; Кадеев В. И. Указ. соч. — С. 31.

сутність римських військовослужбовців не тільки у Херсонесі, а й в інших пунктах Таврики, а також певна система захисту Південно-Західного і Південного Криму, дуже близька до організації римських лімесів, дає підстави говорити про те, що у даному випадку римські війська захищали не кордони імперії, а лише підходи до них, як наприклад, це було у Східному Причорномор'ї⁴⁶. Таке положення давало можливість римській адміністрації проводити в житті свою політику не тільки щодо «вільного» Херсонеса, а й тримати під своїм контролем певну частину варварського населення, що мешкало у Тавриці⁴⁷.

Таким чином, епіграфічні та археологічні джерела дають можливість припустити, що у 80-і роки II ст. у Тавриці остаточно склалася система єдиного командування римськими військами, на чолі якої стояли трибуни I Італійського легіону. Саме цим трибунам були підпорядковані не тільки сухопутні вексилляції та пости, а й кораблі Мезійської ескадри, які знаходилися в Херсонесі. Вірогідно, що ця система організації римських експедиційних сил існувала і пізніше, коли наприкінці II — на початку III ст. солдатів I Італійського легіону змінили військовослужбовці XI Клавдієвого легіону⁴⁸. На користь такого висновку свідчать, зокрема, вівтарі з посвятами від імені Тіта Флавія Цельсіна, знайдені у Херсонесі і Хараксі⁴⁹.

Розміщення римських військ на території Таврики та наявність там чіткої системи військового контролю не тільки за узбережжям, а й територіями аж до середньої течії р. Альми, дають підстави говорити, що населення цих районів у другій половині II — першій половині III ст. було включене до сфери воєнно-політичного та економічного впливу Римської імперії і Херсонеса. Тому нині без урахування цього, мабуть, не можна об'єктивно вивчати історичний і соціально-економічний розвиток як Херсонеса, так і гетерогенного населення Південно-Західної і Південної Таврики у другій половині II — першій половині III ст.

Одержано 20.11.90

На основе этнографических и археологических источников рассматривается вопрос о системе римской военной организации в Таврике во второй половине II в., а также выясняется проблема так называемого Таврического лимеса, о наличии которого в Северном Причерноморье утверждал М. И. Ростовцев.

⁴⁶ Fabricius E. Limes // RE.— 1927.— Bd. 13.— t. 1.— Sp. 580, Ростовцев М. И. Военная оккупация...— С. 11; Леквинадзе В. А. Понтийский лимес // ВДИ.— 1969.— № 2.— С. 91.

⁴⁷ Szilagyi J. Roman Garrisons Stationed at the Northern Pannonian.— Quad Frontier Sector of the Empire // Acta Archeologia Hungaricae.— T. 2.— fasc. 1—4.— P. 189—222; Тудор Д. Киликийская когорта в Малой Скифии и Тавриде // МИА ЮЗ СССР и РНР.— Кишинев; 1960.— С. 250—251; Спейдел М. П. Древнейший...— С. 176.

⁴⁸ Зубар В. М. Нотатки...— С. 110.

⁴⁹ IOSPE, I², № 675; Соломоник Э. И. Латинские надписи Херсонеса Таврического.— М., 1983.— С. 39—40, № 12.